

Naknada štete prouzročene izvanrednim događajima

UDK 347.426
347.513

Sažetak

U ovom radu obrađena je materija koja se tiče odgovornosti države za štete nastale uslijed terorističkih akata, javnih demonstracija i manifestacija.

Članak 180. Zakona o obveznim odnosima je sve do 1996. godine predstavljao pravno uporište za tu odgovornost. Po tom članku, za štetu prouzročenu ovim događajima odgovarala je država. Pritom nisu postojala ograničenja ni u pogledu visine ni vrste štete koju država treba naknaditi. Međutim, Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o obveznim odnosima iz 1996. ta je odredba brisana, a sudski postupci pokrenuti temeljem te odredbe bili su prekinuti. Razlog za to su brojne tužbe protiv Republike Hrvatske za naknadu štete prouzročene ovim događajima, a naknada koje joj je predstavljala velik ekonomski teret.

2003. godine donesen je Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija. Taj je zakon zamijenio nekadašnji članak 180. Zakona o obveznim odnosima, a sudski postupci za naknadu štete nastavljani su. Tim su zakonom unesene određene promjene u sustav odgovornosti države na način da je ta odgovornost sada ograničena i iznosom i vrstom štete koju je dužna naknaditi. Samim time mnogi oštećenici ostali su bez naknade štete ili im je u određenoj mjeri smanjena. Mnogi od ovih događaja, a naročito teroristički čini, zbili su se za vrijeme Domovinskog rata. To je bitno naglasiti jer su sudovi ponekad takve događaje podvodili pod pojam ratne štete za koju država ne odgovara. Ovakva sudska praksa i novi zakon značili su značajan udarac za oštećenike.

Ključne riječi: naknada štete, teroristički akt, javne demonstracije, manifestacije, slučaj Kutić, Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija

1. Uvod

Svakodnevno smo svjedoci sve veće globalizacije u svim područjima društvenog života. Najudaljeniji krajevi svijeta, nepoznate osobe i stvari postaju lako dostupne. Razne kulture, vjere, običaji i shvaćanja dolaze u interakciju. Teško je zamisliti da bi u početku, u takvim uvjetima, moglo biti sklada u cjelokupnom društvu. Razne organizacije, separatističke ili globalne, cijepaju odnosno stvaraju koheziju unutar društva bilo na

globalnoj ili nacionalnoj razini. Uz to, svjedoci smo sve većeg porasta težih oblika mnogih zločina koje nam novine serviraju a što najčešće potiče unutarnji nemir i nezadovoljstvo.

Ništa nas ne može iznenaditi pa tako ni događaji poput terorističkih akata, demonstracija ili manifestacija. Nisu to događaji koji su povijesno nepoznati, već nam se možda još samo nisu dogodili. O njima čujemo preko medija ili slušamo potresne priče žrtava takvih događaja. Pravno gledajući, nije riječ o uobičajenim događajima kojima se nanosi šteta poput pljački ili prometnih nezgoda. Ovdje nije riječ ni o događajima koji su nastali prirodno poput poplava ili potresa, već o događajima koji nastaju ljudskim djelovanjem, spontano ili namjerno. Npr. radi ostvarenja svojih ciljeva separatisti se ponekad služe terorističkim aktima kao sredstvom borbe. No da ne bi bilo zabune, i obično miniranje automobila smatra se terorističkim aktom pa se može raditi i o aktu koji ima samo nacionalni odnosno lokalni karakter. Javne demonstracije su po svom karakteru akti ispunjeni negativnim nabojem, a njima se izražava javno nezadovoljstvo. Uz njih govori se i o manifestacijama kao njihovoj suprotnosti, a kojima se izražava javna podrška.

Pravo bi trebalo sve društvene odnose uređivati tako da svakom pravnom subjektu pruža ponajprije zaštitu njegovoga tjelesnog integriteta i njegove imovine. Takvo stanovište usvojeno je i u Republici Hrvatskoj pa je Zakonom o obveznim odnosima bila regulirana i propisana odgovornost države za štete nastale ovim događajima sve do 1996. Zato ovaj rad najprije ukazuje na taj propis i detaljno razrađuje elemente odnosa odgovornosti za štetu prije i nakon brisanja članka 180. Zakona o obveznim odnosima.

Donošenjem Zakona o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija 2003., ponovno se uređuje odgovornost za tu štetu. Stara i nova rješenja uspoređuju se ukazivajući na vrline i mane jednog i drugog propisa. S obzirom da je teorija bez prakse kao kotač bez osi, to se u radu navode i sudske presude koje oživotvoruju navedene propise.

Zbog dugog razdoblja proteklog između brisanja članka 180. i donošenja novog zakona, Republika Hrvatska tužena je pred Europskim sudom za ljudska prava u Strasbourgu zbog povrede odredbi Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Stoga se u radu prikazuju činjenice slučaja Kutić kao prvog postupka okončanog pred tim sudom povodom tužbi protiv Republike Hrvatske zbog kršenja navedene konvencije. Taj slučaj zajedno s važećim propisima u Republici Hrvatskoj daje kompletnu sliku sustava odgovornosti za ovu štetu.

2. Pojam štete

Zakon o obveznim odnosima¹ (u daljnjem tekstu: ZOO) definirao je u članku 155. štetu kao umanjenje nečije imovine (obična, materijalna šteta), sprečavanje njenog povećanja (izmakla dobit) i nanošenje drugom fizičke ili psihičke boli ili straha (nematerijalna šteta)².

Samim time što je nastala šteta ne znači da je nastala odgovornost za štetu. „Odgovornost za štetu je takav obveznopravni odnos u kojem je jedna strana dužna popraviti štetu drugoj strani, a druga je strana ovlaštena zahtijevati takav popravak³“. Da bi postojala odgovornost moraju se ispuniti pretpostavke odgovornosti za štetu, a to su: a) subjekti - štetnik kao subjekt koji je učinio štetu i oštećenik kao osoba kojoj je šteta učinjena odnosno koja postavlja odštetni zahtjev; b) štetna radnja koja je dovela do štete, a koja

¹ Zakon o obveznim odnosima (Narodne novine, br. 53/91., 73/91., 3/94., 7/96., 132/98., 112/99., 35/05.), (u daljnjem tekstu: ZOO).

² Stupanjem na snagu novog ZOO-a iz 2005. (Narodne novine, br. 35/05.) nematerijalna šteta definirana je kao povreda prava osobnosti. Prava osobnosti nabrajaju se u članku 19. navedenog zakona.

³ Vedriš, Martin; Klarić, Petar, Građansko pravo, 6. izdanje, Zagreb, Narodne novine, 2004. (u daljnjem tekstu: GP), str. 547.

može biti činjenje ili propuštanje; c) šteta; d) uzročna veza između štetne radnje kao uzroka i nastale štete kao posljedice i d) protupravnost, tj. povreda nekog pravila pozitivnoga pravnog poretka kao objektivna protupravnost odnosno povreda nekog pravila kod koje se traži krivnja štetnika kao subjektivna protupravnost. Kod izvanrednih događaja kao što su npr. teroristički akti, javne demonstracije itd., riječ je o objektivnoj protupravnosti. Naime ovdje se ne traži krivnja štetnika jer je odgovornost objektivna.

Šteta negativno utječe na našu imovinsku masu, odnosno imovinu⁴ jer dovodi do umanjenja njene vrijednosti odnosno smanjenja njenog obujma. Iako mi tada postavljamo prema štetniku obveznopravni zahtjev za naknadu štete, ipak nećemo uvijek moći takav zahtjev u potpunosti ostvariti. Dvojaki su razlozi za to: prvo su tzv. egzoneracijski razlozi npr. viša sila ili doprinos oštećenika nastanku štete, a drugo su događaji koji su doveli do štete. Naime, ako događaje koji su prouzročili štetu podijelimo na redovne i izvanredne, oštećenik će lakše ostvariti svoj zahtjev u slučaju kad mu je šteta prouzročena redovnim događajem. To stoga što odgovornost države za štetu nastalu izvanrednim događajima „najčešće nije unaprijed propisana zakonom⁵“ već država naknadno, nakon nastanka štete donosi takve propise „inspirirana“ načelom društvene solidarnosti. O izvanrednim događajima bit će riječi u nastavku.

3. Oblici popravljivanja štete

Prema članku 16. ZOO-a svatko je dužan suzdržati se od postupka kojim se drugome može uzrokovati šteta. Nesuzdržavanje povlači za sobom dužnost popravka štete.

U oblike popravljivanja štete ubrajamo naturalnu restituciju, naknadu štete i davanje tzv. zadovoljštine, odnosno moralne satisfakcije⁶.

Naturalna restitucija podrazumijeva uspostavu prijašnjeg stanja npr. ako je na jednom automobilskim vratima ogreban boja, naturalna bi se restitucija sastojala u novom bojanju takvih vrata. Riječ je o vraćanju upravo iste stvari, a ne druge stvari iste vrste.

Naknada štete sastoji se u davanju novčanog ekvivalenta štete, a do nje dolazi uvijek kad naturalna restitucija nije moguća npr. razbijanje jednoga jedinog primjerka vaze iz 16. stoljeća. S obzirom da vazu nije moguće vratiti, štetnik je dužan isplatiti novčanu protuvrijednost vaze. U ova dva slučaja riječ je o popravljivanju materijalne štete.

Nematerijalne štete popravljaju se tzv. moralnom satisfakcijom npr. objavom presude ili javnom isprikom. Te se štete popravljaju i davanjem određenog iznosa novca, tzv. pravične novčane naknade koja se naziva bolnina. Taj naziv koristi se zato što osobne boli npr. fizičku bol ili strah nije moguće izraziti u novcu⁷. Naime, za takve štete ne postoji službena statistika iz koje bi se mogla utvrditi njihova vrijednost pa se one procjenjuju na temelju vještačenja i ocjene suda u svakom pojedinom slučaju.

4. Izvanredni događaji

Događaje možemo, za potrebe ovog rada, podijeliti na redovne i izvanredne. „Oni mogu nastati bilo prirodno npr. potres ili poplava, bilo ljudskim djelovanjem npr. rat, pobune, prosvjedi itd.“⁸.

⁴ Imovinska masa je skup gospodarskih dobara koja pripadaju jednom subjektu, a imovina je skup subjektivnih imovinskih prava predstavljenih jednim nositeljem, *Ibid.*, str. 94.

⁵ Borković, Ivo, *Upravno pravo*, Narodne novine, Split, 2002., str. 151.

⁶ V. čl. 199.-205. ZOO-a.

⁷ V. čl. 185.-209. ZOO-a.

⁸ Borković, *op.cit.*, (bilj. 5), str. 151.

Razlikovanje između ovih događaja možemo provesti negativnom definicijom prema kojoj bi izvanredni događaj bio svaki onaj koji nije redoviti, tj. koji se ne javlja tako često, koji nije toliko uobičajen. Ne postoji općenita definicija izvanrednog događaja već pojedini zakoni egzemplarno navode pojedine takve događaje npr. rat⁹, demonstracije, teroristički akti¹⁰, elementarne nepogode¹¹ itd.

Postavlja se pitanje možemo li izvanredne događaje podvesti pod pojam više sile¹²? Viša sila je jedan od razloga za oslobođenje od odgovornosti za štetu. Prema članku 180. ZOO-a država odgovara za štetu od terorističkih akata i javnih demonstracija pa ako se ovi događaji mogu smatrati višom silom, ne bi postojala odgovornost države za štetu. No, bez obzira što bi se teroristički akti mogli podvesti pod pojam više sile, odgovornost države postoji zato što i u slučaju ovakve objektivne odgovornosti zakonodavac nije u članku 180. ZOO-a propisao ovakav egzoneracijski razlog. Dakle, odgovornost države postoji i država je se ne može osloboditi. No, ovdje se „odgovornost države ne temelji na djelovanju upravnog aparata“¹³, tj. nije državni upravni aparat taj koji je štetnik već država pristaje naknaditi štetu oštećenima motivirajući se načelom društvene solidarnosti ili ekonomskim, socijalnim, političkim i drugim razlozima. Uzimajući u obzir karakter ovakvih događaja i razmjer šteta, razumljiva je pomoć države u saniranju njihovih posljedica.

5. ZOO – uređenje do veljače 1996.

Temeljni zakon u Republici Hrvatskoj koji uređuje obvezne odnose jest Zakon o obveznim odnosima¹⁴. Taj je zakon prvi put na našim prostorima donesen 1978. godine.

U članku 180. tog zakona bila je uređena odgovornost države za štete nastale uslijed terorističkih akata, javnih demonstracija ili manifestacija. Kao odgovornu osobu za te štete zakon je navodio društveno-političku zajednicu čiji su organi po važećim propisima bili dužni spriječiti takvu štetu. Štete za koje se predviđala naknada, dakle isplata novčanog iznosa, bile su smrt i tjelesna povreda.

Ova odredba je zbog poznatih događaja na Kosovu izmijenjena¹⁵ 1985. godine na način da je naknadno njome obuhvaćena i šteta nastala uništenjem ili oštećenjem imovine fizičke osobe.

Uz to, dodana su još tri stavka u taj članak. Stavak drugi tog članka predviđao je da nemaju pravo na naknadu štete organizatori, sudionici, podstrekači i pomagači u aktima nasilja ili terora, javnim demonstracijama i manifestacijama koje su usmjerene na podriivanje ustavom utvrđenog društvenog uređenja. U trećem stavku zajednica si je pridržala pravo i nametnula obvezu da zahtijeva naknadu isplaćenog iznosa od štetnika. Ova odredba značila je dužnost za tadašnje društveno - političke zajednice da traže naknadu od

⁹ Grotius definira rat kao stanje borbe između država mada se u današnje vrijeme pojam rata shvaća šire npr. moguće je da se države nalaze u ratu iako su udaljene i iako među njima nema oružane borbe, Juraj, Andrassy, Međunarodno pravo, 10. izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 1990.

¹⁰ Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija (Narodne novine, br. 117/03.), (u daljnjem tekstu: ZOŠTA) definira teroristički akt kao akt nasilja izvršen u pravilu iz političkih pobuda s ciljem izazivanja straha, užasa i osjećaja osobne nesigurnosti građana.

¹¹ Prema Zakonu o zaštiti od elementarnih nepogoda (Narodne novine, br. 41/96., 73/97.), elementarnim nepogodama smatra se iznenadna velika nesreća koja prekida normalan život, uzrokuje žrtve, štetu većeg opsega na imovini i/ili njen gubitak, te štetu na infrastrukturi i/ili okolišu u mjeri koja prelazi normalnu sposobnost zajednice da ih sama otkloni bez pomoći.

¹² Viša sila je vanjski, izvanredan događaj koji se nije mogao spriječiti, izbjeći ili otkloniti. Vanjski znači da je izvan stvari ili djelatnosti kojom je počinjena šteta; GP, op. cit., (bilj. 3), str. 558.

¹³ Borković, op.cit., (bilj. 5), str. 151.

¹⁴ U ovom dijelu rada bit će riječ o čl. 180. ZOO-a koji je bio na snazi do 2. 2. 1996. (Narodne novine, br. 53/91., 73/91., 3/94., 7/96., 32/98., 112/99., 35/05.).

¹⁵ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o obveznim odnosima (Sl. list SFRJ, br. 39/85.).

štetnika ako im je taj poznat. Ustvari centar države je tu dužnost nametnuo općinama i oslobodio se te dužnosti. Nakon 1991. regresno pravo pripadalo je Republici Hrvatskoj zato što društveno-političke zajednice kao takve ne postoje u novom državnom uređenju. Stavak četvrti govorio je o zastari¹⁶ potraživanja određujući da zastara nastupa protekom rokova propisanih za zastaru potraživanja naknade štete. Time se upućivalo na posebni zastarni rok i to na subjektivni od 3 godine koji se računa od trenutka saznanja za štetu za razliku od objektivnog koji iznosi 5 godina, a računa se od prvog dana iza dospelosti¹⁷. Kako je ovaj članak primjenjivan u praksi?

5.1. Subjekti i odgovorna osoba

Da bi postojala odgovornost za štetu moraju biti ispunjene pretpostavke odgovornosti za štetu. Jedna od pretpostavki jesu subjekti u tom odnosu, a to su štetnik i oštećenik.

Članak 180. spominje štetnika navodeći da je to osoba od koje se društveno-politička zajednica može regresirati za onu svotu koju je na ime naknade štete isplatila oštećeniku. Taj članak ne govori o odgovornosti štetnika što znači da štetnik odgovara po općim pravilima o odgovornosti za štetu. Uz to, zakon govori o štetniku općenito kao o osobi pa prema tome to može biti i fizička i pravna osoba.

S druge strane imamo oštećenika koji postavlja odštetni zahtjev prema štetniku. Naravno, takvom zahtjevu ima mjesta ako mu je štetnik poznat, no nema zapreke da se sa zahtjevom neposredno obrati društveno-političkoj zajednici. Ovo je moguće jer se odgovornost zajednice ne javlja kao supsidijarna.

Postojanje štetnikove odgovornosti ne isključuje odgovornost države. Dakle, oštećenik može birati od koga će zahtijevati naknadu što ga stavlja u vrlo povoljan položaj. U svakom slučaju, naknadu će dobiti.

Iz čl. 180. proizlazi da oštećenik može biti samo fizička osoba jer smrt i tjelesna povreda nisu štete koje su spojive s prirodom pravne osobe. Što se tiče uništene ili oštećene imovine, tu se izričito navodi da se kao oštećenik može javiti samo fizička osoba. Prema tome, pravne osobe kao oštećenici mogle bi zahtijevati naknadu samo od štetnika a ne i od društveno-političke zajednice. Ako štetnik nije poznat, pravna bi osoba morala sama snositi tu štetu.

U stavku drugom istog članka, zakonodavac izričito navodi da društveno-politička zajednica ne odgovara za štetu koju prilikom akata nasilja ili terora, javnih demonstracija ili manifestacija usmjerenih na podrivanje ustavom utvrđenog društvenog uređenja pretrpe organizatori, sudionici, podstrekači i pomagači. To je razumljivo jer akt nasilja i terora je protupravan akt, a iz „protupravne radnje nitko ne može crpiti pravo na naknadu štete“¹⁸.

Postavlja se pitanje „što je sa štetom koju pretrpi sudionik javnih demonstracija ili manifestacija koje su prethodno odobrila nadležna tijela?“¹⁹ U teoriji se smatra da država ne odgovara za ovakvu štetu. No s obzirom da stavak 2. govori o aktima koji su usmjereni na podrivanje ustavom utvrđenoga društvenog uređenja, moglo bi se zaključiti da kod ovakvih manifestacija odnosno javnih demonstracija država ne bi odgovarala za štetu dok bi kod onih odobrenih odgovarala. Naime, zašto bi država odgovarala za štetu koja nastane prilikom poduzimanja akta koji je usmjeren protiv nje same? Kad bi bilo tako, mogao bi to biti poticaj demonstratorima za izvođenje takvih akata.

¹⁶ Nastupom zastare prestaje pravo zahtijevati ispunjenje obveze, ZOO, čl. 360. st. 1.

¹⁷ Ibid., čl. 361. st. 1.

¹⁸ Petrić, Silvija, *Odgovornost države za štete od terorističkih akata s osvrtom na presudu Europskog suda za ljudska prava*, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, br. 1., 2003, str. 169.

¹⁹ Ibid., str. 169.

Kao osobu koja je dužna naknaditi štetu, zakon navodi društveno-političku zajednicu, odnosno nakon osamostaljenja 1991. to je Republika Hrvatska. Naravno, ako je poznat štetnik, Republika Hrvatska zadržava pravo regresa prema njemu.

Inače, ovakva odgovornost države propisuje se zato što pravičnost zahtijeva da teret snosi čitava zajednica, a ne samo individualna i posve slučajna žrtva.

Usporedbe radi, navest ću stavove francuskog i američkog prava. I u tim pravima odgovornost za štetu nastalu terorističkim aktima prvenstveno tereti štetnika ako je taj poznat. U protivnom, ova prava usvajaju rješenja koja se razlikuju od važećih rješenja hrvatskog prava.

„Prema odredbama francuskog Zakona o osiguranju, članak 126.-1., francuski građani, žrtve terorističkih akata počinjenih u zemlji i inozemstvu imaju posebno pravo na naknadu tzv. tjelesnih šteta prema odredbama čl. 422.-1. i 422.-3. istog zakona. Tim se zakonom predviđa osnivanje posebnog Garancijskog Fonda za žrtve terorističkih akata. Fond se formira predumjvljivanjem određenih sredstava iz ugovora o osiguranju dobara a u njega se prelijevaju i naknade dobivene na temelju primjene Zakona o kaznom postupku. U prvoj fazi, Fond isplaćuje predujam naknade tjelesnih šteta žrtvama ili njihovim pravnim sljednicima, a u drugoj fazi, kada iznosi naknade budu uz sudjelovanje Fonda točno utvrđeni, isplaćuje točne iznose naknade. Činom isplate na Fond prelaze sva potraživanja žrtava prema počiniteljima štete i drugim dužnicima naknade npr. osobama koje su svojim propustom pridonijele nastanku štetne posljedice. Prema Zakonu o osiguranju, ugovori o osiguranju dobara ne mogu isključiti odgovornost osiguratelja za štete na materijalnim dobrima ako su nastale od terorističkih akata počinjenih na nacionalnom teritoriju. Svaka takva klauzula u ugovoru o osiguranju smatrat će se kao da nije ni dodana“²⁰.

S druge strane, pravo SAD-a sadrži sljedeća rješenja: „U američkoj pravnoj literaturi i sudskoj praksi zasad ne nailazimo na stajališta koja bi dopuštala mogućnost odgovornosti države za ovakve štete. Budući da su osobe koje su izravno uzrokovale ovakve štete najčešće nepoznate, tužbeni zahtjevi, bilo oštećenika bilo osiguravajućih kompanija koje su isplatile svote osiguranja, uglavnom se upućuju protiv osoba koje su propustom dužnih mjera osiguranja pridonijele u određenoj mjeri nastanku štetnih posljedica“²¹. Ta osoba je vlasnik zgrade, a tužbeni zahtjevi najčešće su usmjereni na predaju dokumentacije o poduzetim mjerama. Iz ovog zaključujemo da se u pravu SAD-a problem odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata pojavljuje „kao pitanje vezano za odgovornost zbog propusta mjera osiguranja i s tim u vezi za institut osiguranja od šteta“²². Dakle, u američkom pravu na odgovornost za štetu prvenstveno se poziva vlasnik zgrade, a u francuskom pravu osiguratelji. Takva praksa razlikuje se od stava hrvatskog prava po kojem štetu, u slučaju kad je štetnik nepoznat, naknađuje država.

Postojanje fonda za naknadu ovakvih šteta preporučljivo je rješenje za svaku državu koja je bila ili bi, iz određenih razloga, mogla biti izložena terorističkim aktima. Pozivanje na odgovornost vlasnika objekta u kojem je sam akt izvršen nije prihvatljivo već zbog same naravi ovakvih akata. Naime riječ je o aktima koji nisu „unaprijed najavljeni“ stoga je nerealno svako očekivanje da vlasnici objekata poduzmu efikasne mjere za njihovo sprečavanje. Dakako, vlasnici objekata mogu sklopiti ugovor o osiguranju ali ako osiguravajuća društva unesu u ugovor klauzule kojima otklanjaju od sebe tu odgovornost, vlasnici objekata nalaze se u vrlo nepovoljnom položaju.

²⁰ Ibid., str. 152.

²¹ Ibid., str. 159.

²² Ibid., str. 161.

5.2. Štetna radnja štetnika

Štetne radnje navedene u članku 180. ZOO-a vrlo su specifične i zato se ovaj članak nalazio u dijelu ZOO-a u kojem su se uređivali posebni slučajevi odgovornosti²³. U štetne radnje o kojima će ovdje biti riječi ubrajamo terorističke akte, javne demonstracije i manifestacije.

Teroristički akti nisu događaji koji su redoviti u mjeri kao što su to prometne nezgode, tučnjave, ubojstva itd., a kojima se također nanosi šteta. To su ujedno i događaji čije je organizatore teže otkriti iako se u današnjem svijetu sve više širi tendencija da razne terorističke skupine preuzimaju odgovornost za njih.

Javne demonstracije kao oblik javnog izražavanja nezadovoljstva bile su značajna prekretnica u društvenim porecima Istočne Europe 1989. godine. Takav događaj poznat je i u novijoj hrvatskoj povijesti, a riječ je o demonstracijama na zagrebačkom Trgu bana Jelačića zbog ukidanja Radija 101.

Kao suprotnost javnim demonstracijama javljaju se manifestacije koje se u pravnoj teoriji smatraju oblikom izražavanja javne podrške.

ZOO nije izričito definirao ni pojam javne demonstracije ni pojam manifestacije. Na ovom mjestu potrebno je uputiti na članak 181. ZOO-a²⁴ koji se odnosi na odgovornost organizatora priredbi i na potrebu razlikovanja priredbe od manifestacije. Odgovornost organizatora priredbi i odgovornost za štetu nastalu terorističkim aktima, javnim demonstracijama i manifestacijama bile su, između ostalog, u ZOO-u uređeni kao posebni slučajevi odgovornosti. Reguliranje tih odgovornosti u odvojenim člancima ukazuje da to nije jedno te isto. Naime, pod priredbom se, prema ZOO-u, podrazumijeva organizirano okupljanje većeg broja ljudi u zatvorenom ili na otvorenom prostoru. S druge strane, ni ZOO ni ZOŠTA nisu definirali pojam manifestacije. ZOŠTA samo govori o „drugim oblicima masovnog izražavanja raspoloženja na javnim mjestima“. Vjerojatno se pojam manifestacije može podvesti pod navedenu sintagmu.

Uzmemo li u obzir definiciju priredbe i usporedimo li je s manifestacijom, nameće nam se nekoliko zaključaka. Kao prvo, manifestacija može nastati i spontano dok je priredba uvijek organizirano okupljanje ljudi. Kao drugo, razlikovanje između priredbe i manifestacije može biti upitno jer se svaka priredba može pretvoriti u manifestaciju kao npr. koncert na kojem odjednom na pozornicu dođu političari i počnu izjavljivati političke parole, a okupljena masa počne pljeskom izražavati podršku što dovede do sukoba i materijalne štete jer se okupljena masa počne sukobljavati s redarima i međusobno. Kao treće, manifestacijom se izražava javna podrška, a priredba se može održati i na otvorenom i u zatvorenom prostoru. I posljednje, pravna teorija ne kaže što je to javna podrška mada nije teško zaključiti što se pod tim podrazumijeva niti kaže na koliki se broj ljudi odnosi dok je za priredbu izričito rečeno da obuhvaća veći broj ljudi. Dakle, razlika između manifestacije i priredbe postoji naročito ako shvatimo da je člankom 181. ZOO-a zakonodavac htio urediti odgovornost za štetu nastalu uslijed tzv. pozitivnijih i češćih oblika ponašanja, a u članku 180. odgovornost za štetu nastalu uslijed tzv. negativnijih i rjeđih oblika ponašanja, odnosno onih oblika koji rezultiraju težim posljedicama. ZOŠTA sadrži samo pojam javne demonstracije no za pretpostaviti je da je to isto što i javni prosvjed. O manifestacijama ZOŠTA ništa ne kaže.

Uz manifestacije i javne demonstracije, kao treća vrsta akta kojim se može uzrokovati šteta jest teroristički akt. Da bi se neki akt smatrao terorističkim, moraju biti ispunjene

²³ V. čl. 180.-184. ZOO-a koji su uređivali sljedeće slučajeve odgovornosti: odgovornost organizatora priredbe, odgovornost zbog uskrate nužne pomoći, odgovornost vezana uz obvezu sklapanja ugovora, odgovornost zbog obavljanja poslova od općeg interesa, odgovornost Republike Hrvatske za štetu nastalu tijekom Domovinskog rata i odgovornost Republike Hrvatske za štetu nastalu u bivšoj SFRJ za koju je odgovarala bivša SFRJ.

²⁴ Ibid., čl. 181.

određene pretpostavke, a to su: a) mora biti riječ o aktu nasilja s ciljem nanošenja zla, tj. fizičkih ili psihičkih patnji ili uništenja imovine; b) mora biti riječ o aktu čije žrtve nisu izabrane poimenično već nasumce, dakle slučajno što znači da individualitet žrtava nije bitan; c) mora biti riječ o aktu čiji je neposredan cilj izazivanje panike, straha, osjećaja osobne i imovinske nesigurnosti osoba ili javnosti u cjelini; d) mora biti riječ o aktu koji je usmjeren protiv stabilnosti državnog poretka, a ne protiv osobnih interesa konkretnih žrtava. Ove pretpostavke moraju biti ispunjene kumulativno. ZOO ne nabraja ove pretpostavke, čak ni ne daje definiciju terorističkog akta. To je jedan veliki nedostatak što znači da će se sudac u ocjeni je li neki akt teroristički morati koristiti pomoćnim sredstvima kao što su sudska praksa, mišljenje pravne znanosti, a svakako definicijom terorističkog akta iz Kaznenog zakona²⁵.

Članak 169. Kaznenog zakona uređuje kazneno djelo protudržavnog terorizma, a glasi: „Tko s ciljem izazivanja ozbiljne zastrašenosti pučanstva, prisiljavanja strane države ili međunarodne organizacije da što učini, ne učini ili trpi, ili ozbiljnog ugrožavanja temeljnih ustavnih, političkih ili gospodarskih vrijednosti strane države ili međunarodne organizacije prouzroči kazneno djelo iz članka 170.-172., 179. i 181. ovoga Zakona, ili prouzroči eksploziju ili požar ili kakvom općeopasnom radnjom ili sredstvom izazove opasnost za ljude ili imovinu ili izvrši otmicu neke osobe ili počinii neko drugo nasilje koje može ozbiljno naškoditi stranoj državi ili međunarodnoj organizaciji, kaznit će se kaznom zatvora najmanje tri godine“²⁶. Iz ovakve definicije vidljivo je da se razna djela mogu smatrati terorističkim aktima mada se u javnosti najčešće pomišlja na otmice značajnijih političkih osoba i miniranje objekata. No da ne bi bilo zabune, Kazneni zakon govori o protudržavnom terorizmu, a ZOŠTA o terorističkim aktima, dakle o onima koji nisu usmjereni prema narušavanju temeljnih državnih i društvenih osnova. Da li je u konkretnom slučaju riječ o terorističkom aktu, parnični bi sud mogao raspravljati kao o prethodnom pitanju²⁷. Pritom može uzeti u obzir presudu kaznenog suda o kvalifikaciji određenog akta. Međutim, za donošenje odluke o zahtjevu za naknadu štete, sudu će svakako biti dovoljna definicija terorističkog akta iz ZOŠTA-e.

5.3. Šteta i uzročna veza

Prema članku 180. ZOO-a²⁸ država odgovara za štetu nastalu smrću, tjelesnom povredom ili oštećenjem ili uništenjem imovine fizičke osobe uslijed terorističkih akata, javnih demonstracija ili manifestacija. Riječ je o odgovornosti po općim pravilima za naknadu štete jer u ovom članku država nije ograničila svoju odgovornost. Država odgovara za običnu štetu, izmaklu dobit ali i za nematerijalnu štetu ako je ona posljedica tjelesne povrede ili smrti fizičke osobe.

²⁵ Kazneni zakon (Narodne novine, br. 110/97., 27/98., 129/00., 51/01., 111/03., 105/04., 84/05., 71/06.).

²⁶ Članci 170. do 172. Kaznenog zakona odnose se na kaznena djela ugrožavanja sigurnosti osoba pod međunarodnom zaštitom, uzimanje talaca i zlouporabu nuklearnih tvari. Članak 179. odnosi se na kazneno djelo otmice zrakoplova ili broda, a 181. na kazneno djelo ugrožavanja sigurnosti međunarodnoga zračnog prometa i međunarodne plovidbe.

²⁷ Članak 12. Zakona o parničnom postupku (Narodne novine, br. 34/91., 53/91., 91/92., 112/99., 117/03.), (u daljnjem tekstu: ZPP) glasi: Kad odluka suda ovisi o prethodnom rješenju pitanja postoji li neko pravo ili pravni odnos, a o tom pitanju još nije donio odluku sud ili drugo nadležno tijelo (prethodno pitanje), sud može sam riješiti to pitanje ako posebnim propisima nije drugačije određeno. Odluka suda o prethodnom pitanju ima pravni učinak samo u parnici u kojoj je to pitanje riješeno. U parničnom postupku sud je u pogledu postojanja kaznenog djela i kaznene odgovornosti učinioca vezan za pravomoćnu presudu kaznenog suda kojom se optuženik oglašava krivim.

²⁸ V. čl. 155. ZOO-a.

Uzročna veza je veza između štetne radnje kao uzroka i štete kao posljedice²⁹. Bez postojanja uzročne veze nema ni štetnikove odgovornosti.

Kao štetna radnja uzima se ona koja je adekvatna, tj. koja redovito dovodi do određene štete.

Teret dokazivanja postojanja uzročne veze je na oštećeniku. Tako će npr. kod terorističkog akta koji se sastoji u postavljanju bombe ispod nečijeg automobila, oštećenik morati dokazati uzročnu vezu između eksplozije i njemu nanesene tjelesne povrede. To će najlakše učiniti pribavljanjem dokumentacije o eksploziji od MUP-a i liječničkim nalazom. Kod javnih demonstracija i manifestacija dokazivanje će biti otežanije jer ne samo da će oštećenik morati dokazati da je prilikom demonstracije počinjena šteta njegovoj osobi ili imovini, već će biti važno i da oštećenik ne spada u krug osoba kojima je negirano pravo da u tom slučaju zahtijevaju naknadu štete. Da podsjetim, u taj krug osoba spadaju organizatori, pomagači, podstrekači i sudionici.

5.4. Protupravnost

Protupravnost znači povredu nekog pravnog pravila pozitivnoga pravnog poretka i može se odnositi samo na štetnu radnju³⁰. S obzirom da ZOO nalaže svakome da se suzdrži od radnje kojom se drugome može nanijeti šteta, to povreda ovog pravila čini neku radnju protupravnom.

Protupravnost ima svoje objektivne i subjektivne elemente. Objektivni elementi podrazumijevaju povredu nekog pravnog pravila, a subjektivni su iskazani krivnjom štetnika. I objektivna i subjektivna protupravnost spadaju u izvanugovornu odgovornost za štetu, tj. odgovornost koja nastaje počinjenjem građanskog delikta npr. razbijanjem nečijeg prozora. Postoji i ugovorna odgovornost za štetu o kojoj je riječ u slučaju neispunjenja ili djelomičnog ispunjenja ugovora, no o toj odgovornosti ovdje nije riječ.

Naime, u ovom je slučaju riječ o terorističkom aktu, dakle o djelatnosti od koje prijeto povećana opasnost nastanka štete za okolinu. Šteta prouzročena opasnom djelatnošću povlači za sobom objektivnu odgovornost štetnika. Takva odgovornost tereti i državu kao odgovornu osobu. Ovdje se za štetu odgovara zbog same činjenice što je šteta nastala, dakle po načelu *causae*, za razliku od subjektivne kod koje je potrebno dokazati krivnju štetnika po načelu *culpa*.

„S druge strane, sudjelovanje u javnim demonstracijama i manifestacijama ne znači samo po sebi obavljanje opasne djelatnosti što znači da bi odgovornost štetnika za takve akte bila subjektivna osim ako u konkretnom slučaju nisu ispunjeni uvjeti za primjenu pravila o objektivnoj odgovornosti³¹. Uz to, u pravnoj se teoriji navodi da prema članku 206. stavku 3. ZOO-a „država i štetnik odgovaraju oštećeniku solidarno“³². Taj zaključak slijedi iz čl. 180. st. 3., tj. iz prava regresa države od štetnika za iznos isplaćen oštećeniku, a koje pravo je karakteristično za solidarne obveze.

6. Primjena članka 180. ZOO-a u sudskoj praksi

Članak 180. ZOO-a ne definira pojam terorističkog čina već to čine pravna teorija i sudska praksa. Iako ta odredba uspostavlja odgovornost države za štetu nastalu terorističkim aktom, ipak se u sudskoj praksi bilo zbog političkih ili drugih razloga ta od-

²⁹ GP, op. cit., (bilj. 3), str. 556.

³⁰ GP, op. cit., (bilj. 3), str. 558.

³¹ Petrić, op. cit., (bilj. 18), str. 170.

³² Ibid., str. 170.

govornost negira. To je vidljivo iz sudskih presuda. Npr. Vrhovni sud Republike Hrvatske je povodom podmetnutog požara na jednoj kući za odmor, za vrijeme kada nije bilo ratnih djelovanja ni pobune masa, izrazio sljedeće mišljenje: „Činjenica da je u to vrijeme bjesnio rat u Hrvatskoj sama po sebi ne dokazuje da je sporni požar u vezi s time, pa stoga pobijana presuda ne sadrži u tom pravcu dovoljne razloge. Pri tome s obzirom na način nastanka štete u ovom slučaju treba imati u vidu da i terorističke akcije, bez obzira tko ih vrši, mogu imati značaj i ocijeniti se kao ratne operacije ako su po brojnosti, ciljevima i političkim namjerama, posljedica odnosno u nekoj svezi s ratnim operacijama ili pobunom“³³. Drugim riječima, Vrhovni sud je ovakvu štetu podveo pod pojam ratne štete i time „oslobodio“ Republiku Hrvatsku odgovornosti jer za ratne štete država ne odgovara. Isto stajalište zauzeo je i Županijski sud u Dubrovniku povodom miniranja jednog automobila eksplozivnom napravom³⁴.

Iz ovakvih sudskih presuda proizlazi da se u praksi ne poštuje načelo uzročnosti, odnosno adekvatnog uzroka. „Ove presude usvajaju načelo *causae remote*, tj. daljnjeg uzroka što je protivno uobičajenoj praksi da se kao adekvatan uzrok uzima najbliži uzrok koji je bio podoban da izazove posljedicu, tj. *causae proxima*“³⁵. Zauzevši ovakav stav, nestala je odgovornost države za čine za koje prema logici stvari ta odgovornost postoji.

Svakako treba postaviti pitanje mogu li se terorističke akcije zbog svoje brojnosti i učestalosti podvesti pod pojam ratne štete kao što je to u navedenim presudama učinjeno. Čak i ako mogu, jesu li razlozi za takav stav pravno i prihvatljivo obrazloživi ili su obrazloživi na neki drugi interesni način? Doista je nepravredno usvajanje načela *causae remote* u navedenim slučajevima.

7. Slučaj Kutić protiv Hrvatske

Zakonom o izmjenama i dopunama ZOO-a³⁶ iz 1996. brisan je članak 180. ZOO-a te je u članku 2. tog zakona određeno da se postupci za naknadu štete, pokrenuti po odredbama čl. 180. prekidaju i da će se nastaviti nakon što se donese poseban propis o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata. Dakle, prije donošenja novog propisa ne može se tražiti naknada takve štete, tj. donijeti presuda u pokrenutim postupcima. Uz to, Zakon o parničnom postupku (u daljnjem tekstu: ZPP) predviđa u članku 212. točki 6. da će sud prekinuti postupak kad je to drugim zakonom određeno³⁷. Stoga su sudovi u Republici Hrvatskoj prekinuli postupke do donošenja novih propisa.

Jedan od prekinutih postupaka, između ostalih, bio je i slučaj Kutić protiv Hrvatske³⁸. Činjenice ovog slučaja su sljedeće: Gospodin Vojin i gospođa Ana Kutić (u daljnjem tekstu: stranka) su 29. studenog 1994., temeljem članka 180. ZOO-a, podnijeli Općinskom sudu u Zagrebu tužbu protiv Republike Hrvatske radi naknade štete od eksplozije kojom je 26. prosinca 1991. uništena njihova kuća u selu Martinec. Eksplozijom od 13. studenog 1994. uništena je i njihova garaža, obližnje spremište i sušionica mesa u Bjelovaru pa su 14. prosinca 1994. podnijeli još jednu tužbu protiv Republike Hrvatske po istoj

³³ Rješidba VSRH, Rev. 3142/92.

³⁴ Okružni sud Dubrovnik GŽ. 97/1993. od 10. veljače 1993. g., obj. Izbor odluka 1994., str. 445.

³⁵ Naprijalo D., Još jednom o imovinskoj odgovornosti države za teroristički čin, *Odvjetnik*, br. 9-10, 1995.

³⁶ Zakon o izmjeni Zakona o obveznim odnosima (*Narodne novine*, br. 7/96.).

³⁷ ZPP iz 1996. to je uređivao u članku 212. t. 6. a ZPP iz 2003. uređuje isto pitanje u članku 212. t. 8.

³⁸ O slučaju Kutić i ostalim slučajevima vidi detaljnije na [http://www.echr.coe/int](http://www.echr.coe.int). Uz slučaj Kutić, predmet rasprave pred Europskim sudom za ljudska prava zbog povrede prava na pristup sudu bili su i sljedeći slučajevi: Andrić, Bačić, Badovinac, Bašić, Boca, Bubaš, Crnojević, Divjaž, Dodoš, Dragičević, Freiemann, Grubišić, Jorgić, Kaštelčić, Klajić, Kljajić, Krešović, Lalić, Lulić i Becker, Marinković, Marković, Mihajlović, Mišćević, Plavšić, Šurla, Tomašić, Urukalo i Nemet, Zadro, Zovanović protiv Hrvatske.

osnovi. U prvoj parnici ročište je održano 2. svibnja 1995. a u drugoj 8. svibnja 1995. Na oba ročišta sud je odlučio da se od policijske uprave Bjelovarske pribavi izvješće o događajima koji su doveli do uništenja imovine stranke. Općinski sud u Zagrebu je 24. travnja 1998. rješenjem prekinuo postupak u prvoj parnici, a 19. srpnja 2000. prekinuo je drugi postupak³⁹. Temelj za prekid postupka bile su ranije navedene izmjene ZOO-a iz 1996. Protiv rješenja o prekidu postupka nije podnesena nikakva žalba.

U razdoblju od 1995. kad su održana oba ročišta pa sve do 2000. u postupku nije poduzeta ni jedna radnja. Faktično gledajući, postupci su bili prekinuti već 17. siječnja 1996. jer su tada stupile na snagu izmjene ZOO-a. Zbog svega navedenog, 15. veljače 1999. stranka je na temelju članka 44.⁴⁰ Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda podnijela tužbu protiv Republike Hrvatske Europskom sudu za ljudska prava u Strasbourgu (u daljnjem tekstu: Sud)⁴¹ pozivajući se na povredu članka 6. stavka 1. Europske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama koji glasi: „Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi ... svatko ima pravo ... da sud ... u razumnom roku ... pravično ... ispita njegov slučaj.“ Ta konvencija je u Republici Hrvatskoj stupila na snagu tek 1997. godine pa se ne bi mogla primjenjivati u navedenom slučaju. Međutim, „ovaj se kriterij u praksi Suda tumači šire, tako da se priznaje zaštitu zbog kršenja prava koje je započeto i prije stupanja Konvencije na snagu, ako se može smatrati da je kršenje kontinuirano trajalo i u trenutku kada je Konvencija počela obvezivati konkretnu državu“⁴². Taj kriterij ispunjen je u ovom slučaju, stoga je Sud taj „zahtjev proglasio dopuštenim“⁴³.

Svakako treba navesti da se prema članku 26. Konvencije, postupak pred Sudom može pokrenuti u roku od šest mjeseci nakon okončanja postupka pred domaćim državnim tijelima i to pod uvjetom da su prethodno iscrpljeni svi pravni lijekovi pred domaćim pravosudnim i upravnim tijelima. „Isrpljenost domaćih pravnih lijekova Sud ispituje po službenoj dužnosti pa ako ustanovi da stranka nije iskoristila sve mogućnosti unutar domaćeg pravnog sustava, donosi odluku koja ima učinak odgađanja raspravljanja o zahtjevu, a ne njegovog konačnog odbijanja. Takva situacija postojala je u ovom slučaju jer je stranka još imala na raspolaganju redovne i izvanredne pravne lijekove⁴⁴ ali i ustavnu tužbu⁴⁵. Stranka nije pokrenula postupak pred Ustavnim sudom Republike Hrvatske, no to nije bila smetnja da Sud proglaši zahtjev dopuštenim ponajprije zato što je „postupak pred Ustavnim sudom specifičan i uvijek ne jamči strankama mogućnost obeštećenja, tj. Ustavni sud raspravlja o pravu, a ne o činjenicama konkretnog slučaja pa se stoga ne može uvijek smatrati djelotvornim lijekom sa stajališta stranaka“⁴⁶.

Što se tiče same tužbe, stranka je u njoj navela da „nema pristup sudu utoliko što joj je onemogućeno rješavanje njihovog zahtjeva građanske naravi za naknadu štete zato što

³⁹ Čl. 129. st. 3. ZPP-a glasi: „Kad ne odlučuje presudom, sud odlučuje rješenjem“.

⁴⁰ Članak 34. Europske konvencije koji nosi naslov „Pojedinačni zahtjevi“ glasi: Sud može primati zahtjeve bilo koje fizičke osobe, nevladine organizacije ili skupine pojedinaca koji tvrde da su žrtve povrede prava priznatih u ovoj Konvenciji ili dodatnim protokolima što ih je počinila jedna visoka ugovorna stranka. Visoke ugovorne stranke obvezuju se da ni na koji način neće sprječavati djelotvorno vršenje toga prava. Samo visoke ugovorne stranke i Komisija imaju pravo iznijeti neki slučaj pred Sud; Europska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama (Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 18/97).

⁴¹ O Europskom sudu za ljudska prava u Strasbourgu detaljnije na <http://www.echr.coe>.

⁴² Petrić, op. cit., (bilj. 18), str. 177.

⁴³ Predmet Kutić protiv Hrvatske, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 2, 2003., str. 434.

⁴⁴ U redovne pravne lijekove ZPP ubraja žalbu a u izvanredne reviziju, ponavljanje postupka i ponavljanje postupka u povodu konačne presude Europskog suda za ljudska prava u Strasbourgu o povredi temeljnoga ljudskog prava ili slobode.

⁴⁵ Prema članku 63. stavku 1. Ustavnog zakona o Ustavnom sudu Republike Hrvatske (Narodne novine, br. 49/02.) Ustavni sud će pokrenuti postupak po ustavnoj tužbi i prije no što je iscrpljen pravni put u slučaju kad o pravima i obvezama stranke ili o sumnji i optužbi zbog kažnjivog djela nije u razumnom roku odlučio sud ili u slučaju kad se osporenim pojedinačnim aktom grubo vrijeđaju ustavna prava, a potpuno je razvidno da bi nepokretanjem ustavnosudskog postupka za podnositelja ustavne tužbe mogle nastati teške i nepopravljive posljedice.

⁴⁶ Petrić, op. cit., (bilj. 18), str. 177.

je 1996. donesen zakon kojim se nalaže prekid svih postupaka povodom zahtjeva za naknadu štete prouzročene terorističkim aktima. Sukladno tom zakonu sudovi su prekinuli postupke čime je stranci uskraćeno pravo na pristup sudu.

Uz to, stranka prigovara da je trajanje postupka pred Općinskim sudom u Zagrebu prekoračilo zahtjev razumnog roka jer su postupci pokrenuti 29. studenog odnosno 14. prosinca 1994., a do trenutka podnošenja tužbe Sudu, dakle do 15. veljače 1999., još nisu okončani.

Također, stranka je zahtijevala da joj Sud dosudi naknadu materijalne štete u iznosu od 227 738,70 kuna i naknadu nematerijalne štete u iznosu od 100 000 kuna.

Sud je zahtjev proglasio dopuštenim te ga uzeo u razmatranje.

Predstavnici Republike Hrvatske, tj. Vlada Republike Hrvatske tijekom postupka tvrdila je „da je stranka imala pristup sudu te da su to pravo iskoristili kada su Općinskom sudu u Zagrebu podnijeli dvije građanske tužbe za naknadu štete. Vlada priznaje da su postupci prekinuti zbog donošenja novog zakona, ali da je takvo stanje privremeno jer će postupci biti nastavljeni po donošenju novog zakona kojim će se urediti odgovornost za štetu nastalu uslijed terorističkih akata.

S druge strane, stranka je tvrdila da postupak gotovo da nije uopće uznapredovao čak ni prije izmjena i dopuna Zakona o obveznim odnosima te da je njihovo pravo na pristup sudu ozbiljno narušeno jer već više od šest godina nije donesen nikakav novi propis kojim bi se uređivala odgovornost za štetu nastalu uslijed terorističkih akata⁴⁷.

Uzevši u obzir navode stranaka, Sud je 21. veljače 2002. donio presudu u kojoj je potanko obrazložio svoja stajališta u vezi tvrdnji o kršenju prava na pristup sudu i prava na suđenje u razumnom roku. U presudi je, između ostalog, navedeno sljedeće: „Člankom 6. stavkom 1. Konvencije jamči se pravo pristupa sudu radi rješavanja građanskih sporova. Uz to, ovaj Sud smatra da pravo pristupa sudu ne obuhvaća samo pravo pokretanja postupka, već i pravo na „rješavanje“ spora od strane suda. Bilo bi iluzorno kada bi pravni sustav države ugovornice pojedincu omogućavao podnošenje građanske tužbe sudu, a da mu pritom ne jamči rješavanje predmeta donošenjem konačne odluke u sudskom postupku.“⁴⁸ Ovo je teorijsko shvaćanje čl. 6. st. 1. Konvencije od strane Suda.

Potom je Sud ovo shvaćanje primijenio u slučaju Kutić navodeći sljedeće: „Člankom 2. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o obveznim odnosima podnositelji zahtjeva spriječeni su u ostvarivanju prava da o njihovoj građanskoj tužbi za naknadu štete odluku donese građanski sud utoliko što se njime određuje prekid svih postupaka povodom zahtjeva za naknadu štete nastale uslijed terorističkih akata do donošenja novih odredbi kojima bi se uređivalo to pitanje. Dakle, stranci je onemogućeno rješavanje njihovih tužbi na temelju zakona. (...) U predmetnom slučaju, Sud primjećuje da je postupak prekinut, i to ne u fazi izvršenja konačne presude, već ranije, čak i prije nego što je prvostupanjski sud donio bilo kakvu presudu povodom građanske tužbe koju je stranka podnijela radi naknade štete. (...) Zbog toga, Općinski sud u Zagrebu nije mogao nastaviti s ispitivanjem tužbi stranke te od tada nisu mogli biti poduzeti nikakvi postupovni koraci. S obzirom na vrijeme proteklo od donošenja Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o obveznim odnosima, Sud se ne može suglasiti s tvrdnjom Vlade da je nemogućnost stranke da bude odlučeno o njenim zahtjevima tek privremena u očekivanju donošenja novih propisa u vezi s njihovom situacijom. (...) U predmetnom slučaju, prekid postupaka traje već više od šest godina, od čega je više od četiri godine proteklo otkako je Konvencija stupila na snagu u odnosu na Hrvatsku, pri čemu u međuvremenu nije donesen nikakav novi propis kojim bi se podnositeljima zahtjeva omogućilo rješavanje njihovih građanskih tužbi. U tim okolnostima Sud ne može prihvatiti da je stupanj pristupa predviđen odredbama domaćih

⁴⁷ Predmet Kutić protiv Hrvatske, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 2, 2003., str. 436.

⁴⁸ Ibid., str. 437.

zakona dovoljan da bi se stranci osiguralo pravo na pristup sudu. Sud stoga nalazi da dugo razdoblje tijekom kojega je stranci slijedom zakonodavnih mjera onemogućeno rješavanje njihovih građanskih tužbi u postupku pred domaćim sudovima predstavlja povredu članka 6. stavka 1. Konvencije⁴⁹.

Što se tiče trajanja postupka, Sud je naveo da se na pitanje trajanja postupka mora gledati kao da je obuhvaćeno pitanjem pristupa sudu stoga o tom pitanju nije zasebno odlučivao. Dakle, Sud je odlučio da je stranci povrijeđeno pravo na suđenje u razumnom roku u oba postupka. U tom dijelu tužbenog zahtjeva stranka je uspjela.

Što se tiče zahtjeva za naknadu materijalne štete, Sud je taj zahtjev odbio jer njegova uloga nije da vodi postupak koji je stranci uskraćen. Naime, Sud u odluci navodi: „Sud ne nalazi nikakvu uzročnu vezu između povrede u vezi s kojom je podnesena tužba i navodne materijalne štete. Sud ne može spekulirati o tome kakav bi bio ishod postupka da je vođen u skladu s člankom 6. Konvencije. Međutim, Sud prihvaća da je tom povredom stranci prouzročena nematerijalna šteta koja se ne može nadoknaditi pukim utvrđivanjem povrede. Temeljeći svoju ocjenu na pravičnoj osnovi i imajući na umu okolnosti predmeta, Sud dodjeljuje stranci ukupni iznos od 10 000 eura kao naknadu za nematerijalnu štetu, a koji iznos će se pretvoriti u domaću valutu tužene države prema tečaju važećem na dan namirenja, zajedno sa svim možebitno plativim porezima“⁵⁰.

Tom je presudom potvrđeno da je donošenjem Zakona o izmjeni ZOO-a Republika Hrvatska postupila u svoju korist, a na štetu oštećenika. Inače, ova presuda je važna jer je to „prva konačna presuda povodom tužbe građanina Republike Hrvatske zbog obustavljanja postupka pred hrvatskim sudom“⁵¹.

8. ZOO - brisanje članka 180. i donošenje ZOŠTA-e

U razdoblju velikosrpske agresije na Hrvatsku i to od kolovoza 1991. pa do lipnja 1996. porasla je stopa terorističkih akata na području Hrvatske. „Stopa naoružanja“ naroda porasla je, oružje ili eksplozivne naprave moglo se relativno lako nabaviti i slijedom toga razna miniranja objekata, pučnjave i slični akti bili su svakodnevna pojava.

S obzirom da je temeljem članka 180. ZOO-a⁵² za štetu počinjenu ovakvim terorističkim aktima odgovarala Republika Hrvatska, to je broj tužbi protiv Republike Hrvatske porastao.

Uz to, Republika Hrvatska je za ovu štetu odgovarala objektivno i po općim pravilima o odgovornosti za štetu, drugim riječima morala bi štetu nadoknaditi u ukupnom iznosu bez mogućnosti oslobođenja od odgovornosti. To je svakako predstavljalo veliki ekonomski teret za nju pa je izmjenama ZOO-a brisan članak 180. ZOO-a, a sudski postupci prekinuti su sve do donošenja posebnih propisa kojima će se urediti ovo pitanje⁵³.

Europski sud je, povodom tužbi oštećenika, takav postupak Republike Hrvatske ocijenio kao kršenje prava na pristup sudu i prava na suđenje u razumnom roku naročito zato što je Hrvatski sabor tek 2003. godine donio Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija. Dakle, tek nakon sedam godina iščekivanja „pojavi se nada“ za ostvarenje oštećenikovih zahtjeva. Međutim, čitanjem novog zakona mnogo je oštećenika odmah uvidjelo da neće u potpunosti uspjati sa svojim zahtjevima. Članak 10. ZOŠTA-e određuje da će se sudski postupci radi naknade

⁴⁹ Ibid., str. 438.

⁵⁰ Ibid., str. 439.

⁵¹ Petrić, op. cit., (bilj. 18), str. 174.

⁵² V. čl. 180. ZOO-a.

⁵³ Članak 180. ZOO-a bio je na snazi do 2. 2. 1996. jer su tada stupile na snagu izmjene tog zakona kojima je taj članak derogiran.

štete koji su prekinuti stupanjem na snagu Zakona o izmjenama ZOO-a iz 1996. nastaviti po odredbama ZOŠTA-e.

U članku 1. novog zakona određeno je da se njime uređuje odgovornost za štetu počinjenu aktima terora i drugim aktima nasilja poduzetim s ciljem teškog narušavanja javnog reda zastrašivanjem i izazivanjem osjećaja nesigurnosti građana te uslijed demonstracija i drugih oblika masovnog izražavanja raspoloženja na javnim mjestima. "Već je na prvi pogled vidljivo da je riječ o vrlo širokoj definiciji pod koju bi se mogli podvesti razni oblici nasilnog djelovanja. Uz to, zakon ne definira što bi to bilo teško narušavanje javnog reda i na koje se građane odnosi taj osjećaj nesigurnosti"⁵⁴. Iz posljednjeg dijela definicije proizlazi da bi se naknađivala i šteta nastala tijekom zakonito prijavljenih i dopuštenih oblika masovnog izražavanja raspoloženja na javnim mjestima.

Novi zakon ne govori o manifestacijama kao nekadašnji čl. 180. ZOO-a, već je taj pojam obuhvaćen sintagmom "drugi oblici izražavanja raspoloženja".

Međutim ZOŠTA definira teroristički akt što predstavlja novinu u odnosu na dotadašnje uređenje. Pod tim pojmom podrazumijeva se akt nasilja izvršen u pravilu iz političkih pobuda s ciljem izazivanja straha, užasa i osjećaja osobne nesigurnosti građana. Nedostatak zakona jest u tome što ne definira što bi to bile političke pobude. Vjerojatno se pod tim podrazumijeva akt čija bi svrha bila narušavanje stabilnosti državnog poretka. "Propust" zakonodavca vidljiv je i u dodavanju riječi "u pravilu iz" ispred pojma političke pobude. Iz tog proizlazi da nije uvijek potrebna politička dimenzija takvog akta pa bi se i nepolitički akti nasilja mogli smatrati terorističkim aktima. Rješenja ovih nedoumica morat će dati sudska praksa.

Članak 2. određuje da za štetu odgovara Republika Hrvatska po načelima društvene solidarnosti, ravnomjernog snošenja javnog tereta te pravičnog i brzog obeštećenja. Ovim se želi naglasiti da Republika Hrvatska dobrovoljno preuzima odgovornost za štetu, dakle da ona inače nije dužna tu štetu naknaditi. Nekadašnji članak 180. nije bio ovako formuliran. Na taj način kao da država daje oštećenicima do znanja da mogu biti sretni što će uopće dobiti naknadu za ovu štetu.

Nadalje, obveza države da naknadi štetu postoji neovisno o tome je li štetnik utvrđen, kazneno progonjen ili oglašen krivim⁵⁵. Samim time što Republika Hrvatska naknadi štetu oštećeniku, na nju temeljem zakona prelaze sva prava koja oštećenik ima prema štetniku ili Hrvatskom zavodu za zdravstveno osiguranje⁵⁶. Ovom odredbom si je Republika Hrvatska pridržala pravo regresa prema osobi odgovornoj za štetni akt.

Što se tiče oštećenika to je, prema ZOŠTA-i, osoba kojoj je šteta nanesena ali i osoba kojoj je šteta uzrokovana sprečavanjem štetne radnje ili pružanjem pomoći žrtvama. Iz ovakve bi formulacije slijedilo da bi legitimirana osoba na stavljanje zahtjeva za naknadu štete bila i pravna osoba. No, čl. 7. st. 1. određuje da se naknađuje samo šteta koja je posljedica smrti, tjelesne povrede ili oštećenja zdravlja pa je nedvojbeno da se legitimacija za stavljanje zahtjeva priznaje samo fizičkoj osobi.

Prema članku 5. pravo na naknadu štete nemaju oštećenici koji su uzrokovali štetu sudjelovanjem u organiziranju, izvršenju, poticanju, pomaganju ili pripremanju štetne radnje, oštećenici koji su neovisno o konkretnoj štetnoj radnji pripadnici terorističke organizacije, odnosno skupine koja je uzrokovala štetu, niti osobe koje su neopravdano uskratile obavijesti važne za sprečavanje i uhićenje počinitelja.

Članak 7. određuje da oštećenik ima pravo na naknadu 60% iznosa utvrđene štete s tim da mu ukupna šteta ne može biti naknađena u iznosu većem od 350 000 kuna. Ovom

⁵⁴ Zrilić Z., *Odgovornost Republike Hrvatske za štetu nastalu uslijed ratnih i terorističkih djelovanja te za štetu za koju je odgovarala bivša SFRJ, Godišnjak 19. savjetovanja – aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse*, Zagreb, 2004.

⁵⁵ V. čl. 3. ZOŠTA-e.

⁵⁶ V. čl. 7. st. 3. ZOŠTA-e.

je odredbom Republika Hrvatska uvelike ograničila svoju, do tada, neograničenu odgovornost. Naime, članak 180. ZOO-a nije predviđao nikakvo ograničenje odgovornosti pa je time bio sigurniji položaj oštećenika da će mu cjelokupna šteta biti naknađena.

No, što je s materijalnim štetama koje se sastoje u uništenju ili oštećenju imovine fizičke osobe? ZOŠTA određuje da se takve štete naknađuju na području cijele Republike Hrvatske u obliku obnove oštećenih ili uništenih materijalnih dobara prema odredbama Zakona o obnovi⁵⁷. Tom je odredbom ustvari naknada štete u novčanom ekvivalentu zamijenjena obnovom tih objekata. Drugim riječima, iako se govori o naknadi štete, zapravo je riječ o naturalnoj restituciji. To je novina jer je čl. 180. ZOO-a i u ovom slučaju predviđao isplatu određenog iznosa novca. Uz to, prvenstveni cilj Zakona o obnovi je popravak ratne štete a za takvu štetu, kao što je prije rečeno, država ne odgovara. ZOŠTA je ovom odredbom proširio primjenu Zakona o obnovi i na štete od terorističkih akata. Međutim, čl. 2. Zakona o obnovi određuje da se obnavljaju samo materijalna dobra, a u njih ubraja stambene i gospodarske zgrade, objekte i uređaje komunalne infrastrukture, objekte javne namjene te kulturna dobra i prirodne vrijednosti. Dakle, oštećenik ne bi mogao tražiti naknadu štete ako bi se šteta sastojala u uništenju automobila odnosno sve ono što ne spada u ove objekte ne bi se obnavljalo. Nadalje, obnova podrazumijeva samo popravak obične štete npr. ponovnu izgradnju miniranog objekta, ali ne i naknadu izmakle koristi jer prema Zakonu o obnovi država ne odgovara za izmaklu korist. "Kratka zaključak bi bio da će prema čl. 7. ZOŠTA-e država oštećeniku naknaditi materijalnu i nematerijalnu štetu koja je posljedica smrti, tjelesne povrede ili oštećenja zdravlja dok će običnu štetu na materijalnom dobru popraviti primjenom Zakona o obnovi"⁵⁸. Međutim, Zakon o obnovi predviđa da će se obnavljati objekti samo na područjima obnove odnosno na kojima se „ratovalo“⁵⁹ što znači da se neće popravljati objekti izvan tog područja. Tako npr. ako je šteta nastala u Rijeci, dakle području na kojem se nije ratovalo, tada će tu štetu morati snositi štetnik odnosno oštećenik.

Kako oštećenik može ostvarivati svoja prava? ZOŠTA u čl. 9. određuje da oštećenik podnosi zahtjev za naknadu štete Državnom odvjetništvu Republike Hrvatske s kojim može sklopiti izvansudsku nagodbu. Takva nagodba je izvršna isprava⁶⁰. Ako oštećenik ne prihvati ponudu Državnog odvjetništva Republike Hrvatske za sklapanje izvansudske nagodbe, odnosno ako Državno odvjetništvo Republike Hrvatske u roku od 60 dana ne odluči o podnesenom zahtjevu, oštećenik može svoje pravo na naknadu ostvarivati u postupku pred nadležnim sudom.

Svakako treba napomenuti da ZPP u članku 186.a. određuje da se osoba koja namjerava podnijeti tužbu protiv Republike Hrvatske dužna prije podnošenja tužbe obratiti nadležnom državnom odvjetništvu sa zahtjevom za mirno rješenje spora. Ako taj zahtjev ne bude prihvaćen ili o njemu ne bude odlučeno u roku od tri mjeseca od njegova podnošenja, podnositelj zahtjeva može podnijeti tužbu nadležnom sudu. No, sud će od-

⁵⁷ V. čl. 1., 11., 13., 14., 16., 19., 21., 23.- 33., 34., 36., 40., 43. Zakona o obnovi (Narodne novine, br. 24/96., 54/96., 87/96., 57/00.).

⁵⁸ Zrilić, op.cit., (bilj. 54), str. 28.

⁵⁹ Prema čl. 1. Zakona o obnovi područja obnove su dijelovi teritorija Republike Hrvatske koji su u ratu protiv Republike Hrvatske bili privremeno zaposjednuti ili koji su bili izloženi razornim djelovanjima i posljedicama djelovanja agresorskih srpskih i crnogorskih vojnih i paravojnih formacija, odnosno posljedicama djelovanja terorističkih i drugih jedinica koje su nadzirale ili podupirale ove vojne i paravojne formacije te koji su u oružanim sukobima pretrpjeli uništenje i oštećenje materijalnih i kulturnih dobara i prirodnih vrijednosti. U članku 2. nabrajaju se područja obnove.

⁶⁰ Izvršne, tj. ovršne isprave su isprave na temelju kojih sud određuje ovrhu. Prema članku 21. Ovršnog zakona, ovršne isprave su: 1. ovršna sudska odluka i ovršna sudska nagodba, 2. ovršna odluka donesena u upravnom postupku i ovršna nagodba sklopljena u upravnom postupku ako glase na ispunjenje novčane obveze, ako zakonom nije drukčije određeno, 3. ovršna javnobilježnička isprava, 4. druga isprava koja je zakonom određena kao ovršna isprava; Ovršni zakon (Narodne novine, br. 57/96., 29/99., 173/03., 151/04., 88/05.)

baciti tužbu protiv Republike Hrvatske podnesenu prije donošenja odluke o zahtjevu za mirno rješenje spora, odnosno prije isteka roka od tri mjeseca.

Oštećenik bi tužbom protiv Republike Hrvatske mogao zahtijevati naknadu samo one štete koja je posljedica smrti, tjelesne povrede ili oštećenja zdravlja jer je Republika Hrvatska dužna samo takvu štetu naknaditi. Zahtjev za popravljavanje preostale štete oštećenik može zahtijevati u postupku pred nadležnim upravnim tijelima prema odredbama Zakona o obnovi. Upravna tijela bi tada bila dužna utvrditi je li riječ o šteti od terorističkog akta. Ako to ne bi bio slučaj, država takvu štetu ne bi bila dužna popraviti.

9. Zaključak

Pitanje naknade štete nastale uslijed terorističkih akata, javnih demonstracija i manifestacija jako je važno pitanje za jednu državu kao što je Hrvatska iz dva razloga.

Prvo, sve veći porast broja terorističkih akata u svijetu i visina šteta dovode svaku državu u položaj da će kad tad biti suočena s takvim slučajevima. Ne nužno, ali moguće je. Zato treba ova pitanja na vrijeme urediti jer nakon što se dogode i dovedu do teško popravljivih šteta, narod može upitati zašto ih država nije pravno zaštitila kad je bilo najpotrebnije.

Drugo, u Republici Hrvatskoj su se tijekom Domovinskog rata brojni akti mogli okvalificirati kao teroristički. Rat je takvo stanje u kojoj je miniranje objekata ili sličan akt nasilja veoma uobičajen. Upravo zbog brojnosti zahtjeva za naknadu štete izazvane ovakvim događajima, dolazi do izražaja odgovornost države za popravak takve štete.

Iako je Republika Hrvatska u čl. 180. ZOO-a predvidjela objektivnu i iznosom neograničenu odgovornost države za ovu štetu, ipak je za nju naknada te štete predstavljala velik ekonomski teret. Zato je 1996. donesen Zakon o izmjenama i dopunama ZOO-a kojim je brisan članak 180. koji je potom zamijenjen Zakonom o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija. Ovim potonjim zakonom Republika Hrvatska pokazala je dozu nagluhosti za zahtjeve oštećenika. Dakako da se svakoj državi može priznati pravo da uredi svoju odgovornost za ovakve štete naročito u slučaju kada je protiv nje podignut velik broj tužbi i kada bi joj to predstavljalo velik teret.

Novim zakonom, Republika Hrvatska ograničila je svoju odgovornost ne samo novčano, već i u pogledu objekata i vrsta štete koje je dužna popraviti. Doduše, zakonom su pokrivenne one teže štete kao što su smrt ili narušenje zdravlja. No, činjenica je da su mnogi oštećenici ostali izvan dosega tog zakona što znači da su morali sami snositi tu štetu. Ovakav čin države razumljiv je ako ga se promatra s njenog stajališta jer ona time štiti svoje interese. Uz to, oštećenici su mogli potraživati naknadu od štetnika ako im je taj bio poznat. Međutim, zbog naravi ovakvih događaja koji ponekad imaju i svjetske razmjere, mala je vjerojatnost da će štetnik biti pronađen, a slijedom toga i oštećenik uspjati naplatiti štetu od njega. Upravo zato, uzimajući u obzir postotak ovih događaja u pojedinoj državi, bilo bi bolje osnivanje određenog fonda koji bi pokrivao ovakve štete kao što je to učinjeno u Francuskoj. Na taj način bile bi ispunjene težnje objiju strana.

Summary

In this paper the materia of responsibility of the state for the damages caused by terrorist acts, public demonstrations and manifestations has been presented. The article 180. of Contractual obligations act has been for many years the ground for this responsibility. According that article, the state was in obligation to repair this damage no matter the amount or kind of the damage. In 1996. the Act for changing the Contractual obliga-

tions act has erased article 180. and the court proceedings have been stopped. The reason for that were many charges brought against the Republic of Croatia for repairing this damage which also represented an enormous economic weight against its budget. In 2003. a new act has been brought by the name an Act which regulates the responsibility for the damage caused by terrorist acts and public demonstrations. That act substituted article 180. of Contractual obligations act and the court proceedings continued. That act also made some changes in the system of state's responsibility for the damage caused by this events because that responsibility was now restricted regarding the amount and the type of damages. Because of that, many damaged persons were now left without any reparation or that reparation was decreased. Many of this events happened during the National war. That is a very important fact because the courts also found that some of this events can be regarded as war damage. The state is not responsible for war damage and that means that this courts attitude and the new law were a huge regress for the damaged persons.

Key words: damage repair, terrorist acts, public demonstrations, manifestations, the Kutić case, ZOSTA

Literatura

1. ABRAMOVIĆ ANDREJ, Osvrt na članak mr. Napijala o Imovinskoj odgovornosti države za teroristički čin, *Odvjetnik*, br.7-8,1995.
2. BORKOVIĆ IVO, *Upravno pravo*, 7. izdanje, Split, Narodne Novine, 2006.
3. NAPIJALO DRAGAN, Imovinska odgovornost države za teroristički čin, *Odvjetnik*, br. 9-10, 1994.
4. NAPIJALO DRAGAN, Još jednom o imovinskoj odgovornosti države za teroristički čin, *Odvjetnik*, br. 9-10, 1995.
5. VEDRIŠ MARTIN; KLARIĆ PETAR, *Građansko pravo*, 6. izdanje, Zagreb, Narodne novine, 2004.
6. PETRIĆ SILVIJA, Odgovornost države za štete od terorističkih akata s osvrtom na presudu Europskog suda za ljudska prava, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, br. 1., 2003.
7. ZRILIĆ ZLATKO, Odgovornost Republike Hrvatske za štetu nastalu uslijed ratnih i terorističkih djelovanja te za štetu za koju je odgovarala bivša SFRJ, *Godišnjak 19. Savjetovanja – Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse*, Zagreb, 2004.

Izvori:

1. EUROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA, *Narodne novine*, Međunarodni ugovori br. 18/97.
2. OKRUŽNI SUD DUBROVNIK GŽ 97/1993 od 10. veljače 1993. god., obj. Izbor odluka 1994.
3. PREDMET KUTIĆ PROTIV HRVATSKE, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 2, 2003.
4. RJEŠIDBA VSRH, REV, 3142/92.
5. KAZNENI ZAKON, *Narodne novine*, br. 110/97., 27/98., 129/00., 51/01., 111/03., 105/04., 84/05., 71/06.
6. USTAVNI ZAKON O USTAVNOM SUDU REPUBLIKE HRVATSKE, *Narodne novine*, br. 49/02.

7. ZAKON O OBNOVI, Narodne novine, br. 24/96.
8. ZAKON O OBVEZNIM ODNOSIMA, Narodne novine, br. 53/91., 73/91., 3/94., 7/96., 132/98., 112/99., 35/05.
9. ZAKON O PARNIČNOM POSTUPKU, Narodne novine, br. 34/91., 53/91., 91/92., 112/99., 117/03.
10. ZAKON O ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU NASTALU USLIJED TERORISTIČKIH AKATA I JAVNIH DEMONSTRACIA, Narodne novine, br. 117/03.
11. ZAKON O ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU PROUZROČENU OD PRIPADNIKA HRVATSKIH ORUŽANIH SNAGA TIJEKOM DOMOVINSKOG RATA, Narodne novine, br. 117/03.
12. ZAKON O ZAŠTITI OD ELEMENTARNIH NEPOGODA, Narodne novine, br. 41/96., 73/97.

Internetske stranice:

www.echr.coe/int (HUDOC baza)